

SİYASAL GELİŞME TEORİLERİ VE MODELLER¹

Prof. Dr. Nermin ABADAN

GİRİŞ

İkinci dünya savaşının sona ermesi ve buna bağlı olarak sömürgeciliğin, hiç değilse şeklen, büyük ölçüde tasfiye edilmesi, uluslararası ilişkiler ve sosyal bilimlerde bir dizi yeni kavramların öncelik kazanmasına yol açmıştır. Bu yeni terim ve kavramların başında «az gelişmişlik», «gelişme halinde bulunma», «modernleşme», «üçüncü dünya», «fakir dünya» gelmektedir.

Bu terimler, ilk bakışta bir kısım ülkelerin diğer bir kısım ülkelere oranla geri kaldıklarını, gelişme zorunluğunu duyduklarını, değişme dileğini taşıdıkları izlenimini vermektedir. Şukadarki bu terimler, içinden çıktıkları teorik çerçeveye oturtulmadıkları sürece çok yanıltıcı yargılara götürebilirler. «Az gelişmiş» yada «gelişme halindeki ülkeler» terimlerini ele aldığımızda, bu terimlerin aslında eski sömürgeci devletlerin ideolojisini kısmen yansıttıkları görülmektedir. Zira bu terimle ileri derece endüstrileşmiş ülkelere kıyasla geri kalmış ülkelerin bu duruma neden düştükleri açıklanmadığı gibi, doğal bir hal olarak kabul edilen bu geri kalmışlığa sebep olanlar da gösterilmemektedir. Üstelik bu terim belli ölçüde alay edici bir iyimserliği yansıtmaktadır, çünkü gerçek halde gelişme halinde olarak nitelendirilen ülkeler, aslında en az gelişme olasılığına kavuşmuşlardır.²

«Modernleşme» terimi ise dünya toplumlarının unilinear bir gelişme çizgisini izleyen bir sosyal değişme sürecini takip ettikle-

(1) Bu makale 14 Aralık 1970 tarihinde Siyasal Bilgiler Fakültesinin 1970/71 akademik ders yılının açılış töreni münasebetile verilen dersin genişletilmiş metnidir.

(2) H. M. Enzensberger, *Europäische Peripherie, Kursbuch 2*, 1965, s. 154-173.

rini, gerçek gelişmenin ancak endüstrileşmiş batı ülkelerin sundukları modelleri aynen benimseme ölçüsünde tamamlamış olacağı anlamını taşımaktadır.

«Üçüncü dünya» terimi 1955 te ilk defa Bandung'da bir araya gelen ve ne Batı, nede Doğu blokları ittifak sistemlerine girmemiş tarafsız devletlerin topluluğu olarak tanımlamakla beraber, aynı zamanda bu ülkelerin uluslararası mücadele alanında, yani kapitalist emperyalizmle çarpışma süreci içinde tâbi kılınmak istenen üniteler olduğuna işaret etmektedir.³

Yaklaşık bir anlam taşıyan «**Fakir dünya**» terimi ise iki kriteri birden kapsamaktadır: bunlardan birincisi fert başına düşen millî gelirin çapı, diğeri bu düşük paya sebep olan uluslararası ilişkilerdir. Buna göre «**Fakir dünya**» sömürgecilik ve emperyalizm süreçlerinin sürüp gitmesi sebebiyle fert başına düşen yıllık gelir payının 300 dolardan aşağı bulunan devletler topluluğunun tümüdür.⁴

Görülüyor ki siyasal gelişme kavramı, içinde yer aldığı fikir sistemine göre önemli şekilde anlam ve yön değiştirmektedir. Siyasal gelişmeyi, gelişmemiş ülkelerin içinde buldukları fasit dairesi kırmak üzere sadece üst yapıda gerçekleştirilmesi zorunlu kültürel ve teknik düzeyde yapılacak köklü değişiklikler ve reformları tamamlayan bir unsur olarak kullanırsak, az gelişmişliğin nedenlerini etnosantrik yani toplumun özünde saklı bulunan faktörlere indirgemiş oluruz. Buna karşılık her siyasal sistemi dolayısıyla siyasal gelişmeyi aslında sosyo-ekonomik bir yapıya dayandığını ve üretim biçiminin belirlediği toplumsal bir alt yapının üzerine yükselelen üst yapısının ürünü olarak saydığımız zaman, bu sosyo-ekono-

(3) Üçüncü dünya terimi ilk defa Cezayirli hürriyet savaşçısı Frantz Fanon tarafından ortaya atılmıştır. Bk. Frantz Fanon, *Les Damnés de la terre*, Paris 1961, Maspero. Terimin Fransızca karşılığı olan «Le Tiers Monde» oldukça yaygındır; İngilizce karşılığı «Third World» yeni yerleşmektedir.

Birleşmiş Milletler Örgütlerinden FAO (Tarım ve Gıda Örgütü) bu terim teknik anlamda ilk defa bir monografide kullanmıştır: *Third World Food Survey*, New York, Columbia University International Documentary 1964.

(4) Birleşmiş Milletler sekreterliği «Fakir dünya» terimini şu anlamda kullanmakta olduğunu açıklamıştır: «Yılda fert başına düşen millî gelirin Birleşik Amerika, Kanada, Avustralya ve Batı Avrupaya kıyasla düşük olan ülkelerin tümü». B. Higgins, *Economic Development*, London 1959.

mik yapının gelişme imkân ve olasılıklarını elbette o toplumun dışında bulunan diğer toplumlarla girişilen mücadelenin tarzına göre hesaplayıp tahmin etmek gerekecektir.

1961'de Paris'te Sosyal gelişme konusunda UNESCO tarafından düzenlenen sempozyumunda şu iki karşıt yaklaşım ortaya çıkmıştı: Bir toplumun gelişebilmesi için ilk önce rasyonel düşünceyi yerleştirecek kültürel değişiklikler gereklidir. Başka bir deyimle sosyal değişme ve ona bağlı olarak ekonomik ve siyasal gelişme «farklı değer yargıların» kökleşmesine, yoğun bir eğitim çabasına bağlıdır. Bu görüşü paylaşanlar için eğitim, ekonomik kalkınmanın temel unsurudur. Eğitim yolu ile gelen yeni değer yargıları, ekonomik gelişmenin baş dürtücüleri olacaklardı. Bu görüşü şiddetle savunan Morris Ginsberg'e göre «sosyal değişme, insan davranış ve düşüncesinin evrensel ölçüde rasyonelleşmesi» ne bağlıdır.⁵

Sorunu sosyo-ekonomik açıdan ele alanlara göre ise değer yargıları bağımsız değil, aksine bağlı değişkenlerdir. «Sosyal fikir, maddi koşulların gelişme derecesine göre beliren sosyal ihtiyaçların yarattığı bilinçliliğin bir yansımasıdır».⁶ Dolayısıyla «değer yargıları» sorunu aslında siyasal iktidarın kime, ne ölçüde verildiği meselesi olmaktadır. Bu yaklaşım uyarınca «Üçüncü Dünya» ülkelerinin ana sorunları hızlı bir endüstrileşmeyi mümkün kılacak bir sosyo-ekonomik yapıya, farklı üretim ilişkileri ve sermaye birikimi biçimine kavuşmaları ve endüstrileşmiş ülkelerin geri kalmış ülkelerin üzerinde kurdukları ekonomik, siyasal ve askerî kontrolden sıyrılmalarına bağlıdır.

Siyaset bilimi çerçevesinde değiştirilen çeşitli teoriler, sosyal değişme sorununu nasıl ele almışlardır? Bu alanda üç bellibaşlı akım vardır. Şukadar ki batılı sosyal bilim kaynakları birinci yaklaşıma belli ideolojik nedenlerden ötürü olağanüstü büyük bir ağırlık tanımış bulunmaktadırlar. Bu üç akımı kısaca şöyle nitelendirebiliriz:

- 1) Modernleşme teorileri
- 2) Uluslararası tabakalaşma teorisi
- 3) Emperyalizm teorileri

(5) Morris Ginsberg, Toward a Theory of Social Development: The Growth of Rationality in R. Aron + B. F. Hoselitz eds. *Social Development*, Paris 1965, s. 27-66.

(6) Adam Schaff, Marxist Theory of Development in A. Aron + B. F. Hoselitz, *op. cit.*, s. 77.

1 — Modernleşme teorileri :

Modernleşme teorilerinin ana kavramı modern yani endüstrileşmiş topluluklardır. Model ise istisnasız şekilde batılı toplumlardır. Bu toplumların yapısal tahlili, fert başına düşen gelirin yüksekliği ve artış hızı, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında «sosyal mesafe»yi tayin etmektedir. Gelişmiş bir ekonomiye kavuşmak için aranan koşullar şunlardır : Yönetenlerin, yönetilenlerin kontrolüne tâbi oldukları bir yığın demokrasisi, demokratik süreç ve ekonomik rasyonelliği sağlayan, bütünleyici araç olarak, para, piyasa, seçim ve bürokrasi gibi mekanizmalar, yoğun bir sosyal hareketlilik ve haberleşme sistemi, nihayet rasyonel ekonomik tasarruflarla teknik bilimsel gelişmelere katkıda bulunabilecek olan başarıya yönelmiş kişilik. İşte modern bir ekonomik sistem için şart sayılan koşullar.

Modernleşme süreci ile uğraşan teorisyenler geleneksel bir toplumdaki bu tür bir topluma üç yoldan geçilebileceğini ileri sürmektedirler. Birbirinden farklı olan bu modeller şunlardır :

- a — Evrimci tekçi model,
- b — Alternatifli çoklu model,
- c — Başka bir kültürü benimseme anlamına gelen akültürasyon, yani kültürel ikilem modeli.

a — **Evrimsel** modelin bellibaşlı temsilcileri T. Parsons, Smelser, Eisenstadt, Moore ve M. Levy'dir.⁸ Bu teoriyi savunanlara göre

(7) Modernleşme teorisyenlerin çoğu özellikle Talcott Parsons tarafından geliştirilmiş olan yapısal/görevsel (structural/functional) sosyoloji ekolüne mensupturlar. «Bulunması zorunlu olan toplumsal görevler» kavramı ilk defa T. Parsons tarafından *The Social System* Glencoe Ill. 1951 de geliştirilmiş, sonra Neil J. Smelser ile birlikte *Economy and Society*, Glencoe Ill. 1956 devam ettirilmiştir. Ayrıca bak. Talcott Parsons, On the Concept of Power in *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 107, No. 3, June 1963. Parsons orada «iktidar»ı siyasal sistemin dinamiği olarak göstermekte ve «para»yı sadece ekonomik sistemin muharriki olarak kabul etmektedir.

(8) Talcott Parsons, *Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs N. Y. 1966 ve Talcott Parsons, A Functional Theory of Change in *Social Change*, eds. Amitai and Eva Etzioni, New York 1964;

Neil J. Smelser, *Sciology of the Economic Life*, Englewood Cliffs, N. Y. 1963;

S. N. Eisenstadt, *Modernization: Protest and Change*, Englewood Cliffs, N. Y. 1966.

toplumsal örgütler uzmanlaştıkça, örgütlerin bağımsızlığı yerine karşılıklı bağılıklar geliştikçe, gitgide daha girift hale gelen örgüt sistemleri evrenselleştikçe ve buna bağlı olarak bir koordinasyon ve kontrol geliştikçe, geleneksel toplumlar yerlerini modern olanlara bırakacaklardır. Bu evrim sonucunda başta çocukların sosyalleşme sürecinden başlamak üzere uzmanlığa dayanan örgütlerin sayısı artacak, mal ve hizmetlerin mübadelesi, para ve piyasa mekanizmaları sayesinde çoğaltacaktır. Bu değişme üretim ilişkilerinin değişmesini gerektirmemektedir.

b — **Alternatifli** yani çoklu model. Evrimci model bütün toplumların düz bir çizgi üzerinde belli bir hedefe doğru olarak gelişeceklerini ileri sürmesine karşılık, alternatif modelin temsilcileri sosyo-ekonomik gelişmeyi kalitatif bir takım sıçramalar olarak görmektedirler. Özellikle David E. Apter ve E. A. Shils'e göre geçişler bir yandan sosyal değerler öte yandan otorite yapısının dört ana tip içinde şekil değiştirmesine bağlı olarak oluşmaktadır.⁹ Böylece şu tipler belirmektedir :

1 — Geleneksel toplum (Otorite yapısı : hiyerarşik, değer yargı yapısı : dinsel)

2 — Modern toplum (Otorite yapısı : piramide benzer, değer yargı yapısı : laik)

3 — Katılcı toplum (Otorite yapısı : hiyerarşik, değer yargı yapısı : laik)

4 — Uzlaştırmacı toplum (Otorite yapısı : piramide benzer, değer yargı yapısı : dinsel)

Dolayısıyla modernleşme süreci özel koşullara uyarak 1) modernleştirici otokrasi, (Buna göre çıkış noktası artan üretime sahip bir millî ekonominin ancak belli kurumsal ve kültürel gerçeğe sahip toplumlarda gelişebilmesidir). 2) askerî oligarşi, 3) neo-merkantilist toplum tipleri gibi türlere yol açmaktadır.

1 — Akültürasyon, yani kültürel ikilem modeli

Başlıca temsilcileri G. Almond ve Coleman olan bu yaklaşımı benimseyenlere göre modernleşme süreci, geleneksel yapıları modern

W. E. Moore, *Social Change*, Englewood Cliffs N. Y. 1963;

Marien Levy, *Modernization and the Structure of Societies*, 2 Vol., Princeton 1966.

(9) David E. Apter, *The Politics of Modernization*, Chicago 1965; Edward A. Shils, *Political Development in the New States*, The Hague, 1965.

yapıların içine eritmedir.¹⁰ Geçiş aşamasında geleneksel ve modern yapılar yan yana, ikilem bir durum halinde durmaktadırlar.

Dikkat ediliyorsa bu üç model birbirinden farklı olmakla beraber şu ortak niteliklere sahip bulunuyorlar : modernleşme, toplumun içinden gelen ve yeni değer yargıların ihtimaline bağlı endojen faktörlere dayanan bir sosyal değişme sürecidir.

2 — Uluslararası tabakalaşma teorisi

Uluslararası ilişkiler alanında isim yapmış T. Louis Horowitz «uluslararası tabakalaşmanın teorisi ve pratiği — Üç gelişme türü»¹¹ adlı kitabının baş kısmında Marx'ın endüstrileşmiş toplumların, aslında daha az endüstrileşmiş olanlara sadece gelecekteki hallerini gösterdiklerini hatırlatmakta olduğunu belirtip, şu soruları ortaya atmaktadır : Daha az gelişmiş bir toplum, daha gelişmiş bir toplum haline dönüşebilmesi için hangi süreçlerin cereyan etmesi gerekir?

Horowitz için gelişmiş toplum, insanın temel ihtiyacını teknolojik kapasite ölçüsünde karşılayabilen, maddî refahın bütün üreticilerin pay alabildiği ve mevcut insan yeteneklerin azamî ölçüde kullanıldığı toplumlardır. Dolayısıyla Horowitz birinci ve ikinci dünyayı gelişmiş sayacağı yerde, C. W. Mills'in terimi ile «aşırı gelişmiş» saymaktadır.¹² Horowitz'in gelişme kavramı endüstrileşme ile de eşdeğer olmayıp, ayrıca toplum için sınıf ve uluslararası ilişkileri de kapsamaktadır. Başka bir deyimle Horowitz, gelişmeyi uluslararası tabakalaşma açısından ele almaktadır.

Horowitz bu uluslararası yapıyı kabaca üç dünyaya indirgemektedir :¹³ birinci dünya Latin Amerika'daki peyklerle Batı Avrupa dahil B. Amerika'nın egemen olduğu kesimdir. İkinci dünya Doğu Avrupa ve Asyadaki müttefik ve peykleri kucaklayan Sov-

(10) Gabriel A. Almond + James S. Coleman, Eds. *The Politics of the Developing Areas*, Princeton 1960, özellikle G. A. Almond, Introduction : A Functional Approach to Comparative Politics s. 3-64.

J. S. Coleman, Conclusion : The Political Systems of the Developing Areas, s. 532-576.

(11) Irving Louis Horowitz, *Three Worlds of Development. The Theory + Practice of International Stratification*, Oxford University Press 1966.

(12) C. Wright Mills, *The Problem of Industrial Development in Power, Politics and People* New York 1963, s. 15.

(13) I. L. Horowitz, op. cit., s. 4-38.

yetler Birliğin alanıdır. Üçüncü dünya ise Asya, Afrika ve Latin Amerika'da bulunan blok dışı ülkeleri kapsamaktadır.

Birinci dünya : serbest piyasaya dayalı kapitalist bir ekonomi ve çoğunlukla orta sınıfı kapsayan bir sosyal yapıya, demokratik ve parlamenter bir siyasal sisteme sahip topluluklar bütünüdür. Bu topluluklar ileri derecede şekillenmiş, hareketli bir eğitim sistemine sahip olan, tüketim derecesi yüksek, ordusu meslekîleşmiş ünitelerdir.

İkinci dünya, kollektif mülkiyete dayalı, merkezden yönetilen sosyalist bir ekonomiye sahiptir. Yönetim biçimi tek partili, demokratik merkeziyetçi bir sistemdir. Yüksek bir şehirleşme ve sosyal hareketlilik yapısına sahip olup, ordusu keza ileri derecede meslekîleşmiş sayılır.

Üçüncü dünya ülkelerinde çok hızlı bir nüfus artışı kaydedilmektedir. Üretim ilişkileri karma ekonomiye dayanmakta, siyasal alanda karizmatik liderliğe öncelik tanıyan bir yığın demokrasisi vardır. Sosyal yapı açısından şehir köy ikiliği hüküm sürmekte, ordu yoğun ölçüde politikaya karışmaktadır.

Üçüncü dünya iki model, yani kapitalist yada sosyalist ekonomi modellerden birini tercih etme durumu karşısındadır. Ne var ki geleneksel yapıya sahip az gelişmiş ülkelerde siyasal alan tamamen dışa bağlı burjuvua ve feodal gurupların etkisi altındadır. Dolayısıyla teorik olarak bir karma ekonomi çerçevesinde dahi kamu sektörüne öncelik tanıma ve planlama mekanizmasını yoğun şekilde işletmek suretile köklü değişiklikler yapılamamaktadır. Amprik yoldan elde edilen çeşitli veriler sosyo-ekonomik yapı değişikliğinin işletmecilik yöntemi ile çözülemeyeceğini göstermektedir. Bunun en açık örneklerinden biri bugünde Pakistan'ı yöneten 23 büyük finans ailesinin durumudur. Dolayısıyla teorik olarak tercih imkânları açık tutulmakla beraber Horowitz de az gelişmiş ülkelerde orta sınıflarla, toprak sahiplerinin iç ve dış sermaye ile giriştikleri ittifakın ancak devrimci yoldan kaldırılabilceği kanısına ulaşmaktadır.¹⁴

Horowitz'in teorisi tarihsel bir gelişme çizgisi taşımadığı için önemli bir eksiklik taşımaktadır. Bununla beraber modernleşme teorisine kıyasla üstünlüğü, toplumsal bir gelişmenin kalite ve değişme hızının herşeyden önce dünya toplulukları arasında ulusal

(14) I. L. Horowitz, op. cit., s. 201, 215.

ve uluslararası alanında ortaya çıkan çelişkilerle, bunların çözüm yoluna bağlı olduğunu ortaya koymasıdır.

3 — Emperyalizm teorileri

Sorunu salt teknolojik gelişme açısından hareketle toplumları endüstrileşmiş olmak yada olmamak şeklinde ortaya koymayıp, siyasal ve sosyal baş çelişkilerin nerede odaklandığı tarzında ele alınca, konu uluslararası sınıf mücadeleleri alanına kaymaktadır. Bu yaklaşım uyarınca fakir ülkelerin başlıca özlemi iki noktada toplanmaktadır: iç ve dışta bulunan iktidar gurupları tarafından sömürülmemek, yani bağımsız ve özgür olmak; üretim sorunlarını optimal bir çapa erdirmek. Bu sorun farklı çıkar çatışmaları ile ilgili olduğuna göre Üçüncü dünyanın mücadelesi yani siyasal gelişme süreci, aslında emperyalizme karşı bir direniş ve kurtulma hareketi olmaktadır.¹⁶

Sermaye hareketinin sömürücü oluşumlara yol açtığı görüşü yüzyılımızın başından bu yana Marksist olan ve olmayan çeşitli düşünceler tarafından farklı açılardan işlenmiştir. Nitekim J. A. Hobson, 1902 de İngiliz emperyalizminin temelinde militarizm ile gümrük duvarlarının korunması endişesinin yattığını belirtmişti; başka bir deyimle Hobson emperyalizmi, merkantilizme bir dönüş hareketi olarak nitelendirmişti. Ona göre «emperyalizmin ekonomik kökeni, kamu sektörünün desteği ile geliştirilecek güçlü endüstri ve malî çıkar guruplarının artan sermaye ve malları için özel pazarlar bulma çabasıdır. Bu hedefe ulaşmanın yolları savaş, militarizm ve bu amaca göre uydurulmuş bir dış politikadır.»¹⁷

Bu konuyu düşünce sisteminin mihrakı haline getiren Rosa Luxembourg Hobson'dan oldukça farklı sonuçlara varmıştır. Rosa Luxembourg'a göre sermaye hareketinin belli ülkelere doğru kayması ile uluslararası işçi sınıfı ile sermaye arasında kaçınılmaz bir mücadele doğmaktadır. Dolayısı ile konu ilk defa teorik alanda uluslararası çapta diyalektik bir sürecin kapsamına sokulmuş oldu.

(15) Kurt Steinhaus, *Zur Theorie des internationalen Klassenkampfes*, Frankfurt 1967.

(16) G. Büchner, F. Deppe, K. H. Tjadden, *Zur Theorie der sozio-ökonomischen Emanzipation von Entwicklungsgesellschaften*, *Das Argument*, 34, 1965, No. 3, s. 25-48.

(17) J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, 1902, Revised ed. Allen + Unwin 1948, s. 106.

Rosa Luxembourğ 1912 de şöyle diyordu : «Sermaye, militarizm yardımı ile ülkenin dışında ve içinde kapitalist olmayan tabakaların yaşamalarını belli bir düzeye indirgedikçe, dünya sahnesinde olup biten sermaye birikimi sürekli, iç içe giren seri siyasal, sosyal felâket ve çatışmalara dönüşecektir».¹⁸ R. Luxembourğ bununla ilk defa tüm ulusları kesişen ve özellikle geri kalmış ülkelere kadar uzanan ekonomik bir oluşumun kaçınılmaz sonucuna işaret etmektedir. Luxembourğ'a göre herhangi bir toplumun sosyo-ekonomik kalkınması için zorunlu olan sermaye birikimi her zaman iki tarihî sürece yol açmaktadır : bir yandan artı değer yeni fabrika, maden ocağı, ves. üretim araçları ile piyasaya taze tüketim malları sunmaktadır. Öte yandan sermaye birikimi aynı zamanda kapitalist olan ve olmayan toplumlar arasında çatışmalara sebep olmaktadır. Bu çatışmalar sömürgecilik metotlarını, milletlerarası şartlı kredi politikalarını, çıkar ve nüfuz bölgeleri ile savaşları da kapsamaktadır. Bu fikirlerin de belirttiği üzere R. Luxembourğ'un ortaya koymuş olduğu en önemli nokta, uluslararası kapitalizmin güçlenmesi ile geri kalmış ülkelerin yerinde sayması arasında bir bağın bulunmasıdır.

Emperyalizm teorisini bir adım daha ileri götüren Lenin, Luxembourğ'un görüşlerine fazla önem vermemiştir. Lenin daha çok 1910 da finans kapital ile emperyalizm politikası arasında içli bir bağlantı aramağa çalışan Austro-Marksist ekolüne mensub H. Hilferding'in eserinden mülhem olmuştur. Nitekim Lenin, Hilferding'in «finans kapitali özgürlük değil, bastırma istiyor» tarzındaki görüşünü aynen benimsemiş ve bu gelişmenin her zaman savaşlara yol açacağını ısrarla ileri sürmek suretile emperyalizm ile savaş arasında kaçınılmaz bir sonuç bulunduğu görüşü geliştirmiştir.¹⁹ Bu görüş esasen Lenin'in 1916 da Kautsky ile girişmiş olduğu yoğun tartışmanın da konusunu teşkil etmiştir. Kautsky'nin başında bulunduğu Neue Zeit adlı gazete 11 Eylül 1914 tarihinde emperyalizmi, geri kalmış tarımsal ülkelerin kapitalistler tarafından sömürülmesi şeklinde tanımlanmıştı. Kautsky bu yazısında gerek Hilferding, gerekse L. Luxembourğ'un görüşlerinden yararlanarak, emperyalizmin serbest ticaretin yerini aldığını belirtmişti. Aslında Lenin'in de düşüncesine uygun düşen bu muhakemenin daha sonraları şiddetli bir tartışmaya yol açmasına başlıca neden şu noktada

(18) Rosa Luxembourğ, Die Akkumulation des Kapitals, 1912, Berlin, s. 379.

(19) Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital* Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus, Wien 1910.

düğümlenmektedir : Kautsky alışlagelen iyimserliği ile emperyalizmin, sistem rasyonel şekilde işletildiği zaman modern kapitalizme yararlı bir gelişme olmayıp, onun soysuzlaşmış bir şekli olduğunu ileri sürmüştü, yani emperyalizmin determinist bir yaklaşımla her zaman ortaya çıkacağı tezine karşı cephe almıştı. Lenin ise emperyalizmin sermaye birikimine dayanan silâh yarışması yardımı ile kendi kendini yok eden bir süreç olduğunu iddia etmiştir. Başka bir deyimle emperyalizm, «kendi mezarını kendisi kazan» bir süreçtir. Lenin bu görüşünü 1920 de «Kapitalizmin son aşaması olarak emperyalizm» adlı kitabının Fransızca ve Almanca tercümesi münasebetile yazdığı önsözde bir daha şu sözlerle doğrulamıştı : «1914 - 1918 savaşı her iki tarafta ilhak, yağma, bölünmelere dayanan emperyalist bir savaştı, bu savaşın amacı dünyayı ve sömürgeleri yeniden bölüştürmek, finans kapitaline yeni nüfus bölgeleri bulmaktı».²⁰

Lenin'e göre kapitalist emperyalizm iç içe bulunan iki sürece dayanmaktadır : «Bir avuç dolusu gelişmiş devlet, dünyanın geri kalan kısımlarını yağma etmekte, ayrıca oraya sermaye yatırımı yapmaktadır. Bu yatırımlar olağanüstü önemli kazançlar sağlamaktadır. Bu üstün kazançlar işçi sınıfın üst tabakası ile liderleri arasında paylaştırılmaktadır».²¹ Böylece ayrıca gelişmiş ülkelerin işçi hareketi ılımlaştırılmış olmaktadır.

1914 - 18 yılları arasında cereyan eden birinci dünya savaşını farklı bir açıdan inceleyen Schumpeter 1919 da yayınladığı «**Emperyalizm ve sosyal sınıflar**» adlı denemesi ile hem tutucu sağcı çevrelere, hemde Austro-Marksistlere karşı cephe alan yeni bir yorumda bulunmuştur. Şukadar ki bu tarihte Lenin'in emperyalizme ait kitabı henüz Almancaya çevrilmemişti, yazar ayrıca R. Luxembourg'u da dikkatle okumamıştı, Schumpeter'e göre emperyalizm, sosyal hayatın burjuvazi safhasına geçmeden önceki aşamaya ait bir üründür. Ona göre emperyalizm, o tarihe kadar dünya üzerindeki hegemonyayı kurmuş olan sosyal tabakalara egemen olan eski, modası geçmiş, ataerkil fikir akımlarından, kısacası feodal yapının yaratmış olduğu otoriterliğin bir sonucudur.²² Schumpeter'e

(20) V. Lenin, Selected Works, Vol. I, s. 679.

(21) V. Lenin, Selected Works, Vol. I, s. 683; ayrıca bk. G. Sabine, *Siyasal düşünceler tarihi* : 3 Yakın çağ, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını 18, s. 214-215.

(22) J. A. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes*, ed. by P. M. Sweezy, 1951, s. 122-128.

göre emperyalizm, karakter bakımından atalardan kalma, saptırılmış anlamsız bir kalıntıdır. İşçi sınıfının yararına yönelen bir emperyalist politikası, olduğu kadar tüm bir halkın emperyalist keşilmesine imkânsızdır.²³

Günümüzde Lenin'in kapitalizme ilişkin düşünceleri özellikle Baran, Sweezy ve Magdof gibi bilim adamların eserlerinde aktüel bir çerçeveye oturtulmuştur. Bunlara göre gelişmemiş ülkeler, dünyanın bellibaşlı kapitalist pazarlarına dahil oldukları zaman şu dört bellibaşlı yapısal değişikliğe uğramaktadırlar: 1) Bağımsızlık ve kendi kendine güveni gerektiren gelişme yollarını terkederler yada bu yollara girmenin olasılığını kaybederler, 2) Ekonomik yeterliliklerini yitirip varlıklarını sürdürebilmek için ihrac ürünlerine tâbi bir duruma düşmektedirler, 3) Endüstri yapıları alıcıların kabul edebilecekleri fiyatda, belli, uzmanlaşmış mallara göre şekillendirilmiştir, böylece çeşitli ve dinamik bir ekonomik yapıya sahip olma olasılıklarını kaybetmektedirler. Bu sürecin en göze çarpan unsurları Latin Amerika'da görülmektedir. Bu kıta, katıldığı iki dünya savaşına ve yoğun bir endüstrileşme çabasına rağmen, ihracat ürünlerinin % 90 sadece tarımsal ve maden ürünleridir.²⁴

Emperyalizm konusunda girişilen bilimsel analizlerin yanısında, özellikle uluslararası ilişkiler alanında cereyan etmiş olan gelişmeler ve ideolojik tartışmalar bu alanda yeni görüşler getirmiştir.

Lenin'in ölümünü takiben eden Stalin döneminde, tek bir ülkede gerçekleştirilen devrimin, diğer gelişmemiş ülkeleri -objektif koşulları elverdiği ölçüde- bu kampa çekmeğe yeterli olduğu görüşü

(23) P. A. Baran, *The Political Economy of Growth*, (1957); P. A. Baran + P. M. Sweezy, *Monopoly Capital* (1966), H. Magdof, *The Age of Imperialism*; Peter Wersley, *The Third World* (1964).

(24) H. Magdof, *op. cit.*, s. 198; aynı yazarın belirttiği üzere 1950-1965 yılları arasında Birleşik Amerika'dan Latin Amerika'ya toplam 3.8 Milyar dolarlık sermaye akmış, yine aynı dönemde transfer olarak 11.3 Milyar dolar B. Amerika'ya dönmüş, yani artı değer 7.5 milyar dolar tutarında B. Amerika lehine gelişmiştir. Buna karşılık aynı dönemde B. Amerika 8.1 milyar dolar Avrupa'ya yatırmış, bunun karşılığında 5.5 milyar dolar transfer etmiştir. Dolayısıyla Batı Avrupa, ticaret dengesini B. Amerika'nın yatırımları sayesinde kurmuş, fakat Latin Amerika aynı mekanizma sebebiyle büyük kayıplara uğramıştır.

hâkimdi.²⁵ Stalin'i takiben özellikle XXII. kongresinde alınan kararların ışığı altında Kruçev'in «barış içinde bir arada yaşama» (coexistence) tezine ağırlık kazandırmak amacı ile emperyalizmin kaçınılmaz sonucu sayılan savaşların çıkacağı görüşü de arka plana geçirilmişti. Şukadar ki 1950 den sonra Çin'de gerçekleştirilen devrim sonucunda yeni bir yorum ortaya çıktı. Buna göre sosyo-ekonomik yapı değişikliğini hedef tutan bir devrim ancak bir halk savaşı sonunda gerçekleştirilebilir.²⁶ Bu görüşü savunanlara göre Fakir dünya ancak bu tür savaşlara katıldığı ölçüde, emperyalist/kapitalist sistem — birlikte yaşama ilkesini savunan devrim görüşünün aksine olarak — tümünden yıkılacaktır. Dolayısıyla sosyal dinimiz toplum içi güçlüklerin etkili şekilde karşı koymaları esasına oturtulmakta, emperyalizme sed çeken sosyalist kampın büyümesi ümit ve temennisi ile yetinilmemektedir.

Marksist-Leninist görüşe yeni bir boyut kazandıran bu yorumla ilgili olarak hemen akla bir dizi soru gelmektedir :

— Başarılı bir ulusal kurtuluş savaşının verilerinin teorik bir çerçeveye oturtulması anlamına gelen Çin tezi teker teker tarihsel-somut analizler yapılmaksızın evrensel bir gerçek sıfatıyla az gelişmiş ülkelerin tümüne, onları siyasal gelişmeye götürecektir model olarak uygulanabilir mi?

— Kent ve köyler arasında var olduğu görüşüne dayanan çelişme ve bu görüşten hareketle köylerde köklü bulunduğu ileri sürülen devrimci potansiyeli her yerde aynı ölçüde tesbit etmek mümkün müdür?

— Üçüncü dünyayı temsil eden çıkarlar ne ölçüde hayatîdir? Günümüz kapitalist sistemi neo-sömürgecilikle emperyalizmin sağlamış olduğu ek kazançlar kaybetmesi halinde gerçekten çöker mi?

Bu ve buna benzer sorunlar daha uzun süre siyasal ve sosyo-ekonomik gelişmenin stratejisi ile ilgilenen çevreleri meşgul ede-

(25) Stalin'e göre geri kalmış ülkeler gelişmelerini hızlandırdıkları ve gelişme düzeylerini ilerlemiş ülkelerin düzeylerine uydurdukları için, bir kısım ülkelerin öbürlerini geçme mücadelesi şiddetlenmekte ve kapitalizmin dünya cephesi zayıflamaktadır. J. Stalin, *Sağ ve sol sapmalar üzerine*, Sol Yayınlar, s. 215.

(26) Lin Piao, *Es lebe der Volkskrieg*, *Peking Rundschau*, 1965, No. 37, s. 53, 58.

cektir. Tartışmalar emperyalizmin tanımı,²⁶ hangi devletlerin emperyalist sayılması gerektiği,²⁷ siyasal ve ekonomik emperyalizmin kapsamı²⁸ ve benzer sorular etrafında daha uzun zaman devam edeceğine benzemektedir.

Siyasal ve ekonomik gelişmenin temel sorunları

Şukadar ki siyasal ve ekonomik çelişme ile ilişkin bazı temel sorunlar tartışma götürmez şekilde oratadadır. Fakir dünyanın kısır bir döngü halinde dönmesinin önlenmesi istenirse, millî ekonomide elde edilen artı değerün üretimi artırıcı sektörlerle kaydırılması ayrıca tüketim malların üretilmesinin belli ölçüde sınırlandırılması şarttır. 1964 de Birleşmiş Milletler tarafından Cenevre'de toplanan «Ticaret ve Gelişme» konulu konferansından Üçüncü dünyanın tüm üyelerini ilgilendiren temel sorunlar çok belirgin bir şekilde özellikle Arjantinli delege Raul Prebisch'in raporunda belirtilmişti.²⁹ Konferansa katılan devletlerden 77 sinin benimsedikleri raporun ana sorunları şöyle sıralanmıştı :

- 1) **İkili ve çok taraflı anlaşmalar.** Siyasal pazarlıklar, tek taraflı yarar sağlayan kredi politikası ve yne tek taraflı ulaşım yetkileri tanıyan ikili anlaşmalar yerine uluslararası örgütlerce dağıtılacak çoktaraflı anlaşmalar almalıdır.

(27) Lenin'in fikirlerinin zıddına olarak emperyalizmi kapitalizmin son aşaması sebeble zorunlu olarak savaşımlara sebep olan bir süreç şeklinde görmeyen görüşler için bk. Hans Daalder, «Imperialism», *International Encyclopedia of the Social Sciences* 1968. Daalder'e göre emperyalizm uluslararası ilişkilerin genel teorisine giren ana kavramlardan biri olup, devletlerin eşitsizliğine dayanmaktadır. Bu kavram ekonomik kültürel yada toprağa bağlı bir tahakküm sürecini kapsamaktadır.

(28) Pierre Jalée'ye göre uluslararası işbölümünden yararlanan ileri derece endüstrileşmiş dolayısıyla objektif olarak emperyalist olma niteliğini taşıyan ülkeler şunlardır: B. Amerika, Kanada, Japonya, sosyalist olmayan tüm Batı Avrupa ülkeleri - Portekiz ve Yunanistan dahil - İsrail ve Güney Afrika. Avustralya ile Yeni Zelanda, sadece ham maddeler üretip ihraç ettikleri için bu tasnifin dışında kalmaktadırlar. Enquête sur l'impérialisme, *Esprit*, Nisan 1969, No. 4, s. 597.

(29) Raul Prebisch, *Towards a New Trade Policy for Development*, New York, United Nations Publications 1964 (E/Conf/146/3); ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında genişleyen uçurumla ilgili olarak bk. Alfred Maizels, *Industrial Growth and World Trade*, Cambridge University Press, 1963.

- 2) **Yapısal değişiklik ve modernleşme.** Gelişme ancak köklü yapısal değişikliklere yönelen dolayısıyla kendi içinden bağımsız üniteler çıkartan bir strateji ile elde edilebilir. Tüketim mallarına özendirilen düzeyde kalan modernleşme hareketleri uluslararası alanda gerçek bir rekabeti imkânsızlaştırmaktadır.
- 3) **Tarımcılık-endüstrileşme.** Üçüncü dünya ülkelerine genellikle tarımsal olma rolü yakıştırılmaktadır. Çoğu ucuz fiyata tarımsal ve madenlerle ilişkin ham maddeleri ihraç etmelerine karşılık maliyeti çok yüksek imalat eşyası ithal etme zorundadır. Böyle bir ticaret politikası her ekonomiye zorunlu olarak enflasyonist bir spirale sokmaktadır. Siyasal gelişme belirli ölçüde sistematik bir endüstrileşme politikasına bağlıdır.
- 4) **Özel ve kamu sektörü.** Kapitalist ülkelerin önemli bir kısmı karma ekonomiye sahip bir bünye taşıyorlarsa, hepsinde özel teşebbüsün ağırlığı ve önceliği ortadadır. Üçüncü dünya ülkeleri için durum tersinedir. Onların sorununun çözülebilmesi gitgide daha fazla oranda kamu sektörünün güçlenmesine bağlıdır. Bu ülkelerde özel teşebbüs güçlendirildikçe, sosyal tabakalaşma geniş halk yığınları yerine yoğun çıkarlara sahip, üst gelir grupları lehine gelişmektedir.
- 5) **Ekonomik ve siyasal determinizm.** Kapitalist ülkelerin benimsedikleri siyasal gelişme modeli çok partili parlamenter demokrasiye dayanmaktadır. Üçüncü dünyaya mensub bir kısım ülkeler ise yapısal sorunlarını merkezî otoriteyi dağıtan ve etkisiz kılan bu modele elverişli olmadıkları kanısındadırlar.
- 6) **Bütünleşme - Bölünmüşlük.** Üçüncü dünya ülkelerinin önemli bir kısmı ırk mensubiyeti açısından homojen olmakla beraber okur yazarlığın çok düşük olması ve tarımsal nüfusların ağır basması ile göze çarpılmaktadır. Bu ülkeler sosyal açıdan kast, kabile, aşiret gibi yapısal özellikleri ile endüstrileşmiş ülkelerin bütünleşmiş sosyal yapısından uzak bulunmaktadırlar. Gelişmemiş ülkelerin bu sosyal yapı özelliğine saygı gösterecek yerde sunî bir bütünleşme çabası ile bunlara belli ölçüde zorlama yapmak gereksizdir.

Kısaca belirtilen bu temel sorunlarla ilişkin ilke kararlarla ilgili oylamada bir kısım devletlerin kendi çıkarlarını savunma amacı ile hangi değerleri feda ettiklerini açıkça göstermektedir.³⁰

Bu kısa örnekler de göstermektedir ki aslında siyasal gelişme en girift bir şekilde ekonomik sorunların çözülme şekli ve bunların uluslararası ilişkilerin cereyan ettiği çerçeveye bağlıdır. Dolayısı ile siyasal gelişme, taze değer yargılar ortaya koymağa çalışan uzmanlaşma ve bütünleşmeyi hedef alan teorilerle çözümlenmek istenirse, aslında sadece gerçekler örtbas edilmiş olmaktadır. Bu çeşit teorik çabalar sadece Fakir dünyanın geri kalmışlığını arttırmakta ve ulusal, uluslararası sömürücü grupların sorumluluğunu saklamağa yaramaktadır.

Fakir dünya toplumların sosyo-ekonomik ve siyasal gelişmesi aslında şu alternatiflere dayanmaktadır: Özel teşebbüs ve rekabet yada kollektif ekonomi ve planlama. Bugüne dek az gelişmiş ülkelere ait çeşitli araştırmalar özel teşebbüsün bulunduğu ülkelerde mevcut kaynakların bu ülkeyi geliştireceği yerde gerilemesine yol açacak şekilde kullanıldığını göstermektedir.

Öte yandan siyasal gelişme, sosyo-ekonomik yapının köklü değişmeler yolu ile biçimlendirilmesi ile de tam gerçekleşmiş sayılmaz. Bu alanda başarıyı engelleyen en önemli etken bilinçlilik ek-

(30) Cenevre konferansında oya sunulan birinci ilke kararı şöyle idi: «Ülkeler arasındaki ilişkiler, ticarî olanlar da dahil devletlerin egemenlik, halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı ve başka ülkelerin içişlerine karışmama esasına göre geliştirilmelidir». Bu teklife 113 evet, 1 hayır, 1 çekimsiz oy verilmişti. Hayır oyu Birleşik Amerika'ya aitti.

İkinci genel ilke kararı şunları kapsıyordu: «Farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip ülkeler bu farklılıkları sebeble ticarî ilişkilerde eşit muamele görmelidirler». Bu teklife 96 evet, 3 hayır verilmişti. Hayır oyu veren devletler B. Amerika Federal Almanya ve Kanada idi.

Üçüncü genel prensip «Her ülke başka ülkelerle dilediği şekilde ticaret yapma hakkını kendi halkının ekonomik refahı ve selâmeti amacı ile ulusal egemenliğinden almaktadır». 94 evet ve 4 hayır oyu alan bu teklife olumsuz oy veren devletlerden biri yine B. Amerika idi. I. L. Horowitz, *op. cit.*, s. 178-179.

Birleşmiş ve Üçüncü dünya ilişkileri başlıklı bahsin sonunda Horowitz şu yargıya ulaşmaktadır: B. Amerika başka ulusların topraklarını genişletme amacı ile güttükleri politikayı emperyalist olarak nitelendirmekte, kendi çabalarını ise bir kurtarma süreci olarak tamamlamaktadır. Oysa gerçek halde B. Amerika emperyalist bir demokrasidir. Bk. Horowitz, *op. cit.*, s. 189.

sikliğidir. Özellikle tarım alanında ağır basan bu bilinçsizliğin yan-başında uluslararası ilişkilerin etkinliğini arttıran yada azaltan bir dizi etken yer almaktadır. Bu etkenler arasında 1) kapitalist ülkelerde gittikçe artan devlet kontrolü çabalarına karşı sermayeci sınıfların direnişi ve bundan doğabilecek çelişkiler; 2) Sosyalist ülkelerin artan ekonomik gelişme hızı ve bunun yardımı ile az gelişmiş ülkelere yapabilecekleri destek yardımları; 3) Silâhsızlanma kararına ulaşabilecek olan ülkelerin ekonomik kalkınma amacına yönelecek tasarruf paylarının artma ihtimali.

Nihayet şurası da unutulmamalıdır ki, Fakir dünyanın sosyo-ekonomik temel sorunları çözülsün de bu kez salt siyaset bilimine ilişkin bir dizi çözülmesi gereken meseleler yine ortada kalacaktır. Tamamen siyasal bir nitelikte bulunan bu sorunların başında uluslaşma (nation building) süreci olarak siyasal gelişme,³¹ bürokrasileşme ve merkeziyetçilik,³² siyasal katılma ve seferberlik sorunları,³³ siyasal gelişme ve gerçek demokrasileşme yer almaktadır.

Ancak teorik tartışmalar ne şekilde gelişirse gelişsin, az gelişmiş toplumlar kendileri için zorunlu görünen yeni siyasal gelişme biçimlerine, taklit yolu ile alınacak değer yargıları benimseme suretile değil, ancak köklü sosyo-ekonomik devrimler ve bu devrimler yardımı ile ulaşacakları yeni bir siyasal bilinçlilik ve ulusal kişilik sayesinde ulaşabileceklerdir.

(31) Bu yaklaşımın bellibaşlı temsilcileri şunlardır :

R. Emerson, *From Empire to Nation*, Cambridge 1962.

Karl W. Deutsch, *Some Problems in the Study of Nation Building in* Karl W. Deutsch/William J. Foltz Eds. *Nation Building*, New York 1963.

Dankwart A. Rustow, *A World of Nations*, Problems of Political Modernization, Deniz Baykal, *Siyasal katılma*, SBF Yayını 1970.

(32) Bert F. Hoselitz, *Levels of Economic Performance and Bureaucratic Structures in* Joseph LaPalombara, Ed. *Bureaucracy and Political Development* Princeton 1963.

(33) J. P. Nettl, *Political Mobilization*, London 1967; Karl W. Deutsch, *Social Mobilization + Political Development in* Jasons L. Finkle/Richard W. Gable, Eds. *Political Development and Social Change*, New York 1966.

Modernization, Washington 1967.